
Ustroń, 21 marca 2023

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Barbary Tokarskiej, pt. *Specyfika i uwarunkowania sytuacji zawodowej terapeuty uzależnień pracującego metoda społeczności terapeutycznej*, przygotowanej pod kierunkiem Prof. dr hab. Iwony Chrzanowskiej

Wprowadzenie

Tematyka przedłożonej do recenzji pracy wpisuje się w szeroki nurt badań nad strategiami i uwarunkowaniami efektywnej terapii uzależnień z jednej strony, a z drugiej – nad sytuacją zawodową przedstawicieli profesji pomocowych. Oba nurty były w przeszłości przedmiotem wielu dociekań empirycznych i analiz teoretycznych. Niemniej jednak, w związku z nieustannymi przeobrażeniami społecznymi i intensywnym rozrostem problemów uzależnień (zarówno w zakresie ilościowym jak i jakościowym), a w efekcie także intensywnym rozwojem omawianej profesji, nie sposób uznać omawianą problematykę za wyczerpaną i obudowaną wystarczającą wiedzą naukową. Dodać należy (co słusznie podkreśla Autorka, s. 3), że profesja ta, a zarazem tworzone przez terapeutów środowisko, ciągle stanowi stosunkowo młodą grupę zawodową, co niesie ze sobą kolejną motywację eksploracji naukowych uwarunkowań ich funkcjonowania i skutecznej realizacji zadań zawodowych.

Rozprawa posiada układ typowy dla prac o charakterze empirycznym. Na strukturę dysertacji składają się trzy części (teoretyczne podstawy pracy, metodologia

badań własnych, opis i wyjaśnianie zebranych danych). Całość została zawarta na 411 stronach standardowego maszynopisu.

Oceniając pracę najpierw odniosę się do kwestii ogólnych – wartości podjętego tematu oraz struktury dysertacji, w dalszej części skupię się na zagadnieniach szczegółowych.

1. Uwagi wstępne

Bez wątplenia zawód terapeuty uzależnień należy do trudniejszych profesji pomocowych. Prócz bazowych kompetencji terapeutycznych wymaga także wielu kompetencji miękkich i stosownych cech osobowości terapeutów związanych z nieustannym funkcjonowaniem w sytuacjach trudnych konstytuowanych na interakcjach z osobami doświadczającymi utraty kontroli i wielu innych negatywnych uczuć. Dodatkowo terapeuta musi mierzyć się z niejednoznacznymi efektami swojej pracy oraz funkcjonowaniem w obszarze działań postrzeganym społecznie jako problemowy. Choć z drugiej strony – profesji tej może towarzyszyć wiele pozytywnych emocji budowanych na subiektywnie odczuwalnych sukcesach. Poznanie uwarunkowań pracy terapeutów uzależnień należy zatem do ważnych problemów praktycznych, a zarazem powinno być także obszarem szczególnych zainteresowań empirycznych służących budowaniu i redefiniowaniu teorii ich funkcjonowania. Dlatego cel badań zaprezentowany w rozprawie – *wskazanie na uwarunkowania sytuacji zawodowej terapeutów pracujących metodą społeczności terapeutycznej* (Autorka s. 106) – postrzegam jako interesujący poznawczo i wartościowy dla praktyki.

Na pozytywną uwagę zasługuje również kompilacja wiedzy pedagogicznej, psychologicznej, socjologicznej oraz w nieco skromniejszym zakresie – filozoficznej i prawnej, co pozwala Autorce na interdyscyplinarny ogląd problemu i konstrukcji projektu badawczego oraz wyjaśniania / interpretowania zebranych danych. Dodatkową wartość pracy dostrzegam w umiejętnym łączeniu teorii z praktyką.

Badania zostały ulokowane w dwóch paradygmatach pozytywistycznym i interpretatywnym, mają zatem charakter badań mieszanych (Autorka, s. 105-106).

W związku z tym pozytywnie oceniam temat pracy oraz zamysł badań. W mojej ocenie Doktorantka podjęła się realizacji projektu wartościowego poznawczo, ważnego

społecznie i złożonego metodologicznie (zwłaszcza w zakresie przyjętego schematu łączenia danych ilościowych i informacji jakościowych).

2. Teoretyczne podstawy badań

W obrębie teoretycznych podstaw badań własnych Autorka wyróżniła cztery rozdziały. Pierwszy obejmuje tematykę zawodu terapeuty uzależnień. W drugim znajdujemy charakterystykę terapeuty uzależnień jako przedstawiciela profesji pomocowych. Treści kolejnego rozdziału skupiają się na potrzebach i wartościach rozpatrywanych jako podstawa funkcjonowania terapeuty uzależnień. Teoretyczne podstawy badań zamyka rozdział dotyczący poczucia umiejscowienia kontroli potraktowanego przez Autorkę jako kryterium funkcjonowania terapeuty uzależnień w społeczności terapeutycznej.

Pomijam dokładną charakterystykę treści tej części pracy, natomiast skupiam się na wyrażeniu ogólnej opinii na jej temat.

Pozytywnie oceniam strukturę i dobór treści. Omówione zagadnienia zostały trafnie dobrane i tworzą kompetentny, ogólny zarys tła pola badawczego (uwarunkowań sytuacji i roli zawodowej terapeuty uzależnień).

Wnikliwa analiza zachęca do sformułowania dwóch wątpliwości inspirujących do polemiki.

Pierwsza uwaga dotyczy przeglądów kluczowych teorii / koncepcji zwłaszcza – rozwoju zawodowego oraz potrzeb i wartości. W moim przekonaniu w syntezach zabrakło deklaracji Doktorantki wskazujących na wiodące teorie spośród wszystkich prezentowanych w pracy. Jedną z funkcji części teoretycznej projektu badawczego (szczególnie osadzonego w paradygmacie pozytywistycznym) jest prezentacja uznanej wiedzy (w postaci teorii / koncepcji) stanowiącej pewnego rodzaju narzędzie analizy zebranych danych, co Autorka uczyniła sprawnie. Niemniej jednak przeglądy te ukazują zróżnicowane podejścia, w efekcie nie sposób uwzględnić je wszystkie jako punkty odniesienia w analizie zebranych danych. Dlatego wskazanie wiodących teorii / koncepcji stanowi jeden z warunków współmiernego i koherentnego budowania tła teoretycznego koncepcji badawczej.

Druga uwaga dotyczy zakończenia pierwszej części pracy, a w zasadzie jego braku, które stanowiłoby zarys przyjętego przez Badaczkę podejścia (np. w formie

uproszczonego konstrukt teoretycznego) stanowiącego punkt wyjścia do dalszych analiz. Na marginesie tej uwagi dodam, że zdaję sobie sprawę z trudności ontologicznych tego typu syntez w projektach mieszanych. Niemniej jednak wnikliwa analiza treści (dalszej części pracy) pokazuje, że sformułowane cele, dobór kluczowych teorii, prezentowane analizy, język wypowiedzi oraz formy konkluzji ulokowane są w paradygmacie pozytywistycznym, który de facto stanowi wiodące podejście w pracy. W efekcie skonstruowana synteza z powodzeniem mogłaby być ukonstytuowana na koncepcjach typowych dla tego paradygmatu.

Ponadto brak tego zwięzłego zakończenia to także utrata szansy Autorki na wskazanie potrzeby uzupełniania teorii w zakresie przedmiotu prowadzonych badań.

Uwagi te traktuję jako głos w dyskusji, a nie wskazanie błędu i podkreślam, że nie powinny przesłonić globalnej wartości tej części pracy.

Przede wszystkim pozytywnie oceniam strukturę części pierwszej. Poszczególne rozdziały tworzą logiczną i spójną całość. Na pozytywną uwagę zasługują bogate i trafne odwołania do literatury. Doceniam także logiczne łączenie omawianych zagadnień. Dzięki temu omawiana część stanowi wartościowe tło badań. Tak opracowane teoretyczne podstawy badań mogą stanowić punkt wyjścia w konstruowaniu koncepcji badawczej

Uogólniając – treści zawarte w części pierwszej zostały trafnie dobrane i umiejętnie uporządkowane. Wywód jest logiczny i przejrzysty. Dostrzegam więc znanstwo tematu od strony merytorycznej i dojrzałość Doktorantki w problematyzowaniu zagadnień. Generalnie część ta spełnia zadania przypisywane teoretycznym podstawom w badaniach empirycznych także w pracach ulokowanych w paradygmacie mieszanym.

3. Koncepcja badań własnych

Koncepcja badań własnych została zaprezentowana w rozdziale piątym składającym się z czterech podrozdziałów.

Otwiera ją podrozdział zatytułowany: *Cel badań*. W rozdziale tym Doktorantka zawarła charakterystykę zawodu terapeuty uzależnień, którą rozpoczyna uzasadnienie tezy, że jest to niezwykle trudna profesja. W dalszej części tego podrozdziału znajdujemy zbiór informacji na temat jego zadań i ogólnego kontekstu wykonywania pracy

zawodowej. Treści tego rozdziału nieco zaskakują – są to informacje, które mogłyby stanowić dopełnienie wiedzy przekazywanej w pierwszej części pracy. Nie zawierają one uzasadnienia przyjętej koncepcji badań, nie dostarczają wiadomości na temat celu badań, nie wprowadzają czytelnika w meandry koncepcji badawczej. Trudno zatem uzasadnić ulokowanie tych treści w tym miejscu i łączyć je ze sformułowaniem tytułem tego podrozdziału.

Drugi podrozdział został zatytułowany: *Cel i problem badawczy*. W podrozdziale tym znajdujemy kompetentne wprowadzenie w problematykę badań. Autorka uzasadnia ulokowanie badań w perspektywie mieszanej – paradygmacie pozytywistycznym i interpretatywnym oraz eksploracyjny ich charakter. Chociaż w praktyce łączenie wskazanych typów badań jest zadaniem trudnym, uzasadnienie to postrzegam jako przekonujące. W dalszej części znajdujemy sformułowany cel główny i cele szczegółowe. Wcześniej już pozytywnie odniosłem się do celu w aspekcie jego wartości poznawczej. W tym miejscu dodam, że zapewne celem tym jest nie tylko wskazanie na sprecyzowane dalej uwarunkowania, ale także ich rozpoznanie i rozpatrzenie – co wynika z treści problemu głównego (jakie są uwarunkowania...?). Pozytywnie oceniam szerszą charakterystykę celu oraz zestaw celów szczegółowych pozostających w związku z rozpatrywanymi treściami w części pierwszej pracy. W kontekście założeń metodologicznych warto wspomnieć jeszcze, że konstrukcja celów jest typowa dla eksploracji badawczych osadzonych w paradygmacie pozytywistycznym. Zabrakło celów typowych dla paradygmatu interpretatywnego ukierunkowanych między innymi na zrozumienie badanych zjawisk, co odzwierciedlają pierwsze człony pytań badawczych o znaczenie uwarunkowań w rozpatrywaniu badanych zjawisk.

Problematyka badań została zawarta w pytaniu głównym, siedmiu pytaniach uszczegółwiających oraz kilkunastu pytaniach dopełniających. Zatem Autorka skonstruowała trypoziomową strukturę pytań badawczych. Mimo to struktura ta jest przejrzysta i logiczna. Ponadto zbiór ten tworzy spójny zestaw odzwierciedlający obszar problemów omówionych w części pierwszej pracy. Pozytywnie oceniam problematykę badawczą pod względem poznawczym i konstrukcji językowej. Aczkolwiek w przypadku pytań rozpatrywanych w obszarze ilościowym zapewne trafniej byłoby pytać o to jak poszczególne zmienne niezależne różnicuje deklaracje badanych (np. jak płeć różnicuje potrzeby zawodowe, hierarchę wartości, umiejscowienie kontroli?). Rozumiem jednak, że Autorka w pytaniach tych podejmuje próbę globalnego

(ilościowego i jakościowego) szukania odpowiedzi – stąd pytania przyjmują złożoną postać łącząc znaczenie i związek.

Autorka zrezygnowała z formułowania hipotez, zmiennych i wskaźników. Pomijam dyskusję na ile jest ona konieczna i przydatna w rozprawach doktorskich, zakładając, że na tym etapie rozwoju naukowego wyróżnienie zmiennych i określenie ich wskaźników nie nastrocza problemów metodologicznych oraz, że zostały one świadomie pominięte jako oczywiste. Potwierdzeniem tej tezy jest fragment opisowy zawarty pod celem głównym, który spełnia funkcję typowej hipotezy do problemu zawartego w pytaniu o uwarunkowania sytuacji i roli zawodowej terapeuty uzależnień, precyzyjnie wskazując zakres tych uwarunkowań.

W trzecim podrozdziale Doktorantka skupia się na prezentacji metody, technik i narzędzi badawczych wykorzystanych w procesie gromadzenia danych. W obszarze badań ilościowych został wykorzystany sondaż, a w jego zakresie technika ankiety audytoryjnej, do której Autorka zaliczyła także techniki skalowania. W aspekcie sformułowanych celów i problemów badawczych pozytywnie oceniam dobór narzędzi badawczych – Minnesockiego Kwestionariusza Ważności, Skali Wartości Rokeacha, Skali I-E w pracy – Narzędzia Poczucia Kontroli w Pracy. Narzędzia te zostały rozszerzone o metryczkę dostarczającą podstawowych wiadomości o badanych. W obszarze badań jakościowych została wykorzystana metoda wielokrotnego studium przypadku, a w jej obrębie technika wywiadu indywidualnego. Wybory metod, technik i narzędzi zostały przekonująco uzasadnione, a narzędzia dokładnie scharakteryzowane.

Ostatni podrozdział koncepcji badań został zatytułowany: *Dobór próby i organizacja badań*. Prócz w wskazanych w tytule zagadnień znajdujemy w nim także obszerną charakterystykę grupy badanej. Zdecydowanie pozytywnie oceniam metodykę doboru grupy w obu obszarach badań. W badaniach ilościowych badaniem objęto około 60% terapeutów pracujących w polskich ośrodkach stacjonarnych metodą społeczności terapeutycznej. Przy czym Doktorantka dokładnie wyjaśnia przyczyny absencji pozostałych 40% osób spełniających wskazane kryteria. Do badania jakościowego zostało wybranych szesnaście osób (spośród 52 dwóch zgłaszających akces z grupy uczestniczącej w badaniach ilościowych) na zasadzie maksymalizowania heterogeniczności, zgodnie z przyjętymi kryteriami (wykształcenie, stanowisko, płeć, staż pracy, fakt doświadczenia terapii własnej lub jego brak). W dalszej części podrozdziału znajdujemy dokładną charakterystykę badanej grupy. Także i te treści

oceniam zdecydowanie pozytywnie. Natomiast w podrozdziale zabrakło informacji na temat przebiegu badań stanowiącej ważny element ich organizacji.

Wyrażając opinię globalną na temat koncepcji badawczej zaprezentowanej w rozdziale czwartym podkreślam, że jest ona – mimo wskazania drobnych wątpliwości – generalnie poprawna metodologicznie. Koncepcja projektu badawczego jest przejrzysta, podejście badawcze i ulokowanie w paradygmacie badań mieszanych zostało uzasadnione. Widoczny jest związek między celem, przedmiotem i problemami badawczymi. Sformułowane główne problemy badawcze są wartościowe poznawczo. Metoda gromadzenia danych – w aspekcie celu i problemów głównych – została trafnie dobrana. Dobór grupy i organizacja procesu badawczego nie budzi wątpliwości.

Generalnie zatem pozytywnie opiniuję koncepcję badań.

4. Wyniki badań

W następstwie poprawnie skonstruowanej koncepcji badań nie może zaskakiwać, że Doktorantka zgromadziła interesujące zbiory danych. Zostały one przedstawione w obszernym rozdziale szóstym. Także i w przypadku treści tych rozdziałów pomijam dokładną charakterystykę koncentrując się na ocenie ogólnej.

Rozdział otwiera krótkie wprowadzenie do organizacji pracy terapeutów, po którym znajdujemy informację na temat kolejności analizy zmiennych i metodzie analizy statystycznej, która nie budzi wątpliwości. Generalnie struktura tego rozdziału jest pochodną kolejności i treści sformułowanych problemów badawczych – co oceniam pozytywnie, podkreślając, że jest przejrzysta i logiczna.

Pod względem konstrukcji w rozdziale tym można wyróżnić trzy części. Pierwsza (trzy podrozdziały) – to wyłącznie ilościowa analiza podstawowych zmiennych zależnych. W drugiej części (podrozdziały 6.2 – 6.4) Autorka dokonuje kompilacji danych ilościowych i informacji jakościowych. Te drugie – w przyjętym schemacie spełniają w efekcie przede wszystkim funkcję egzemplifikującą, rzadziej eksplanacyjną i interpretującą. W trzeciej części (podrozdział 6.5) Doktorantka ulokowała analizy jakościowe wybranych obszarów w wypowiedziach neofitów oraz terapeutów bez doświadczenia własnej terapii uzależnień.

Dane ilościowe zostały graficznie przedstawione na licznych wykresach i tabelach oraz omówione z trafnymi odesłaniami do literatury przedmiotu. Osadzanie

zebranych danych w szerszej, uznanej wiedzy noszącej znamiona teorii, czy (stosowane rzadziej) nawiązywanie do zbliżonych obszarowo wyników badań – postrzegam jako szczególnie wartościowe i zarazem wskazujące na dojrzałość badawczą Doktorantki. Pozytywnie oceniam także krótkie syntezy zebranych wyników badań kończące poszczególne podrozdziały. Zwykle spełniają one funkcję uogólniającą i / lub uzupełniającą dyskusję. Nieco skromniej oceniam analizy jakościowe zaprezentowane w podrozdziale 6.5. Doktorantka skupia się na prostej interpretacji wypowiedzi poszukując różnic między badanymi grupami. Zabrakło w tej części przede wszystkim szerszej próby otwarcia się na kategorie niewynikające z wiedzy przedzałożeniowej, skonstruowania relacji między kategoriami oraz interpretacji kontekstowej (idiograficznej) – zapowiadanej w koncepcji badawczej (s. 105). Niemniej jednak, co należy podkreślić, treści tego podrozdziału dostarczają interesujących informacji sprawnie uporządkowanych w postaci wniosków (uogólniających na wzór badań ilościowych) dotyczących wskazanych w podtytułach zagadnień.

Całość pracy zamyka kompetentne zakończenie zawierające podsumowanie w formie uogólnienia wyników badań, dojrzałe inspiracje do dalszych badań oraz wnioski dla praktyki. Zapewne tę część można było uzupełnić jeszcze kilkoma informacjami na temat ograniczeń prowadzonych badań, które dopełniałyby dojrzały ogląd wykonanych w projekcie badań.

Generalnie zdecydowanie pozytywnie oceniam tę część. Doktorantka wykazała wysoki poziom umiejętności analiz ilościowych, mimo pewnych uwag, pozytywnie oceniam również próby interpretacji informacji jakościowych. Przede wszystkim Kandydatka zgromadziła wartościowy zbiór danych i co ważne umiejętnie je zaprezentowała i omówiła oraz w wielu miejscach osadziła w wiedzy już uznanej.

5. Ogólna ocena rozprawy

Wnikliwa analiza pracy pozwoliła już wcześniej odnieść się do jej części składowych. W tym miejscu pragnę wyrazić opinię globalną.

Tematykę rozprawy postrzegam jako wartościową poznawczo, doceniam także jej wartość aplikacyjną. Pozytywnie oceniam teoretyczne podstawy badań ułożone w pierwszej części rozprawy. Treści te stanowią tło przygotowanego projektu

badawczego, a jednocześnie są pewnego rodzaju punktem odniesienia prowadzonych analiz w części trzeciej pracy. Mgr Barbara Tokarska wykazała się dobrą znajomością literatury, umiejętnością systematyzowania wiedzy, konstruowania uogólnień. Bibliografia, o charakterze interdyscyplinarnym, umieszczona na ostatnich kartach pracy jest imponująca – została zawarta na ss. 385 – 411.

Doktorantka podjęła się badań oryginalnych osadzonych w paradygmacie mieszanym, chociaż w częściach lokowanych w paradygmacie interpretatywnym nie w pełni uwolniła się od „nawyków” typowych dla badań pozytywistycznych. Dodatkowo oceniam cały projekt badań. Doceniam jego spójność i poprawność metodologiczną. Pozwolił on na zebranie interesującego zbioru danych. Zostały one szczegółowo przedstawione, omówione / zinterpretowane w trzeciej części pracy – część tę również opiniuję jako wartościową, nie tylko pod względem poznawczym, ale także przejrzystej konstrukcji i dojrzałej dyskusji z wykorzystaniem wielu interdyscyplinarnych źródeł. Kompetentna synteza wyników badań i umiejętne ułożenie ich w koncepcjach teoretycznych nosi znamiona oryginalności. Wysoko oceniam tę część pracy. Dopełnieniem analiz teoretycznych są implikacje praktyczne.

Ponadto praca została przygotowana rzetelnie pod względem językowym i edytorskim.

W związku z powyższym z pełnym przekonaniem rekomenduję obszerne fragmenty pracy do druku.

Biorąc pod uwagę poczynione uwagi stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Barbary Tokarskiej, pt. *Specyfika i uwarunkowania sytuacji zawodowej terapeuty uzależnień pracującego metoda społeczności terapeutycznej* spełnia wymagania stawiane w obowiązujących przepisach rozprawom doktorskim i wnoszę na tej podstawie o dopuszczenie Jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

